

SOVYET SONRASI ÖZBEK EDEBİYATINDA SOVYET ELEŞTİRİSİ

Selahittin TOLKUN
Anadolu Üniversitesi

Bir ülke veya topluluk bir rejimden yeni bir rejime veya tutsaklıktan hürriyete geçtiğinde önceki dönemin eleştirilmesi çok sık görülen tabii bir vakıadır. Sovyetler Birliği gibi dünyanın en büyük hapisanelerinden biri olan bu devletten kurtulan Özbek aydınlarının istiklal öncesi Sovyet dönemini eleştirmeleri de olağandır. Ancak önemli olan, bu eleştirilerin ne ölçüde gerçek ve haklı olduğudur.

Günümüz Özbek Edebiyatı, Klasik dönemden günümüze gelinceye kadar çok acı günler ve tecrübeler yaşamıştır. Bu acılar bilhassa iki grupta toplanabilir. İlki bilhassa Stalin döneminde yaşanan korkunç aydın katliamı ve sürgünü (Hayıt 1978: 278-317; Turdiyev 1991); ikincisi edebiyatçıların görevinin halka Komünist Partisinin kurallarını ve başarılarını propaganda etmek olmasıdır. Bu ikincisinden dolayı yazarların yaratıcılığına gem vurulmuş, onlara ifade hürriyeti tanınmamıştır. Fikir ve ifade hürriyetinin alabildiğine serbest olması gereken bir alanda emek verenlerin bundan mahrum olmasının güçlüğü herhalde rahat anlaşılabilir bir haldir. Bir şair olarak bu serbesti ve hürriyete hasreti Gülçehrâ Nurulläyeva'nın 1981'de kaleme aldığı *Käyfiyät* adlı şiirinin son bölümünde görmektediriz.

Bes, yetär!

Uçä qâl, ey köngil quşı!

Tuğyânlär bğrını istär bu yüräk.

Fikrlär güringi,

äql cümbüşü

Mening bârlıgımğä tolmaqı keräk!

(Nurulläyeva 1986: 22)

Tamam, yeter!

Uç artık ey gönül kuşu!

Güçlü dalgaların bağrını ister bu yürek!

Fikirlerin ateşli sohbetinin,

akılların cümbüşünün,

Benim varlığıma dolması gerek!

Diğer milletlere mensup yazarlar gibi Özbek yazarları da uzun yıllar boyunca ülkenin ve halkın dertlerini dile getirememişlerdir. Çünkü bu aynı zamanda, Sovyet ideolojisinin başarısızlığının dile getirilmesi olacaktı. Bundan dolayı Özbek yazarlarında, Sovyetlere hatta Sovyet öncesi - öyle ki bizzat Bolşevik Ruslarca karalanan - Çarlık dönemine ait en ufak bir eleştiriye bile tahammül edilmemiştir.

Bu durumu Mämädäli Mähmudov'un (Evril Turân) *Ölmäs Qäyälär* romanının 1981'de *Şärq Yulduzı* dergisinde yayımı sonrasında KGB tarafından eserin toplanması ve yazarın takibata uğraması örneğinde görmektediriz. Keza Sovyet idaresince Stalin döneminde katledilen Abdülhamit Süleyman Çolpan ve Abdullah Kâdirî'nin haksız yere öldürüldükleri, Stalin sonrası dönemde itiraf ve kabul edilmesine rağmen eserlerinin yeniden basımı için uzun yıllar geçmiş; üstelik istiklal dönemine kadar yapılan yeniden basımlarında bu eserlere birtakım sansürler uygulanmıştır.

Sovyetlerin son başkanı Gorbaçov döneminde başlayan açıklık ve şeffaflık siyaseti Özbek edebiyatçılarına da nispeten serbesti getirmiş; aydınlar hakikatleri yazmaya cesaret etmişlerdir. Bilindiği gibi bilhassa Türk Cumhuriyetlerinin

Sovyetlerden istiklallerini almalarında öncü rolü edebiyatçılar oynamıştır. Çünkü ediplik ve şairlikte yaratıcılık söz konusu olduğundan tam bir hürriyet ve yazarın kendisini alabildiğine ifade edebilme serbestisi gerekmektedir. Bu cesaretin kaynağı muhtemelen; ilk olarak edebiyatçıların tarihî metinlerle haşır neşir olmalarından dolayı millî şuura sahip olmaları, ikinci olarak da uzun yıllar boyunca gördüklerini yazamamaları olmalıdır.

Köklü ve büyük bir kültürel geçmişe sahip olan Özbekler, Sovyetler tarafından ülkeleri bir bütün olan Türkistan'ın beş cumhuriyete bölünmesine şahit olmuşlardır. Bu durumun yarattığı sorunları Özbek toplumu halen dahi yaşamaktadır. Sovyetlerin “böl-yönet” siyasetinden dolayı bugün bütün Orta Asya Cumhuriyetlerinde Özbek azınlıkları bulunmaktadır. Asırlarca yaşayageldikleri topraklarda insanlar birden azınlık durumuna düşmüştür. Bu duruma 1990 ve 2010'da Kırgızistan'ın güneyinde yaşanan olaylar bir örnektir. Sovyetler tarafından asırlarca bir arada yaşayan insanların farklı halklara bölünerek aralarına nifak sokulması bu olayların başlıca amillerindedir. Bundan dolayı birçok şair bu durumu şiirlerinde dile getirmiştir. Mesela Özbek ozanı Dādāxān Hāsān bir şiirinde “*Āsiyādā yoq edi fārq u sārhad ilgāri*” (Asya'da yok idi farklar ve sınırlar önceleri) diye yazmıştı. Keza bu durum, Yādğār Ābid'in *Mātām Tut*, Muhāmmād Yusuf'un *Oşlik Özbeklar Nālası*, Erkin Vāhid'in *Türkistān Bāzārı* şiirlerinde de işlenmiştir.

Batı etkisindeki ilk Özbekçe eserler, şiirde Abdulhamit Süleyman Çolpan ve romanda Abdullah Kadirî tarafından yazılmıştır. Kadirî bu konuda hatta Türkistan halklarında bir ilktir. İşte başta bu iki aydın olmak üzere, birçok yazarın katledilmesi ve katliamın yalnız şahıslarla kalmayıp aynı zamanda bu insanların eserlerine yönelik de gerçekleştirilmesini Özbek aydınları şuuraltında on yıllarca saklamışlardır. Mesela Çolpan'ın *Keçā* (Gece) ve *Kündüz* (Gündüz) romanlarından *Kündüz*, yazarın tutuklandığı sırada evinin aranması bahanesiyle götürülmüş; aradan bu kadar yıl geçmesine bu denli büyük olayların yaşanmasına rağmen bu roman bulunamamıştır. Bunun dışında bu iki yazarın ne hazin ki gömüldükleri yer de tam olarak bilinmemektedir.

Sovyet sonrası Özbek Edebiyatındaki şiir, hikâye, roman, biyografi, otobiyografi ve diğer alanlara ait yayımlarda günlük hayatın değişik konuları yanında tespit edebildiğimiz kadarıyla Sovyet rejiminden kaynaklanan aşağıdaki konuların bilhassa işlendiği görülmektedir.

1. Sovyetler'in kurulma aşamasında Özbek hayat tarzının kolektifleştirilmesi,
2. Bilhassa Stalin devrinde katledilen Özbek aydınları; bu aydınların biyografileri, eserlerinin incelenmesi ve tekrar yayımlanması,
3. Başta aydınlar olmak üzere sürgüne uğrayan insanlar. Bu insanların hatıraları veya biyografileri ve eserleri,
4. Sovyetlerin cebri işgaline karşı direnen millî kuvvetlere aşağılamak ve zihinlerde karalamak amacıyla Sovyet döneminde bu gruptan olanlara söylenen “Basmaçı” adlandırması. Bu konu hem şairler hem de yazarlarca defalarca işlenmiştir,
5. Rejim düşmanı veya burjuva olduğu iddiasıyla katledilen veya sürülen insanlar ve bunların çocuklarının sistemde yaşama mücadeleleri,

6. Getirilen Rus azınlığı topraklandırılırken Özbek çiftçisinin yerini yurdunu terk etmesi,
7. Türkistan Türk kültürünün ve yaşayışının aşağılanması,
8. Özbeklerin kendi ihtiyarların dışında Kiril alfabesine geçirilmeleri ve tekrar Latin veya Arap alfabesine dönme mücadeleleri,
9. Bir bütün Türkistan'ın parçalanması, tek bir Türk halkından halklar yaratılması; Türk halklarının birbirine düşman edilmesi,
10. Sovyetler Birliği'ndeki halklar arasındaki sözde eşitlik,
11. Özbek halkının aslında bir Rus sömürge sistemi olan Sovyet temsilcilerince aşağılanması, hakir görülmesi,
12. Ülkesini terk etmek zorunda kalan insanlar yani Özbek diasporası
13. Anadilin müdafaası,
14. Rus şovenizmi altında yaşayan insanların en ufak bir ifade veya hareketinin dahi "milliyetçilik" olarak algılanması ve bu sebepten baskı ve saldırıya maruz kalması,
15. Bilhassa Fergane vadisinde Sovyetlerin Ermeni Taşnak teröristleri vasıtasıyla gerçekleştirdikleri soykırım,
16. Dindarlara baskılar,
17. Tarihî eserlerin yıkılması,
18. Rusya'ya kaçırılan, yağmalanan tarihî eserler,
19. Parçalanan aileler
20. İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla yaşanan insan kayıpları,
21. Tarımda pamuk mono-kültürünün uygulanması,
22. Pamuk yetiştiriciliğinde insanî değerlerin göz ardı edilmesi,
23. Pamuk yetiştiriciliğinde yaşanan facialar,
24. Pamuk tarlalarında nedense yalnızca Orta Asya'nın yerli halklarının çalışması, Rusların bu tarlalarda görülmemesi, başka bir ifadeyle pamuğun Özbeklerin kaderi olması,
25. KGB'nin zulmü, yetkililerin güçlerini şahsi menfaatleri için kullanmaları,
26. Sovyet ordusunda görev yapmak için askere giden gençlerden bir kısmının demir tabutlarda gelen cenazeleri ve bu cenazelerin tabutların açılmadan gömülmesi,
27. Açılan bu tabutlarda gençlerin devletçe belirtilen sebepten değil, işkenceyle öldürülmüş olduklarının tespiti,
28. Afganistan'ın işgali için bu ülkeye gönderilen Kızıl Ordu'da ölen Özbek delikanlıları,
29. Afganistan'dan dönen gençlerde görülen sorunlar,
30. Aral Gölü'nün kuruması ve bu kuruma sonucu meydana gelen olumsuzluklar,
31. 80'li yıllarda merkezî basında "pamuk işi" veya "Özbek işi" adıyla tanınan Özbek aleyhtarı yapılan yayınlar ve bu yayınlardan dolayı birçok insanın tutuklanması,
32. Bu yayınların ne ölçüde haksız olduğu ve buna yönelik yazı yoluyla gerçekleştirilen nefsi müdafaası,
33. Özbekistan'dan çıkan yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden Özbek halkının yararlanamaması.

Bu yazıda, Sovyet sonrası Özbek Edebiyatında Sovyet eleştirisi, şiir, roman, hikâye ve hatırat olmak üzere dört türden birer örnekle ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu eleştiriler, Muhämmäd Yusuf'un bir şiiri, Älixân Törä Sağunî'nin hatıratı, Ötkir Hâşimov'un bir romanı ve Şükür Xälmirzayev'in bir hikâyesi örneğinde açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Muhämmäd Yusuf'un Özbek Adlı Şiiri

Özbek edebiyatının bilhassa istiklal öncesi ve hemen sonrası dönemde şairlerin aslı konusu hemen hemen millî meseleler olmuştur. Yukarıda sıralanan konuların hemen hepsinde şiirler yazılmıştır.

Şöyle bir hatırlayacak olursak Muhämmäd Yusuf'un *Özbek, Negä Yıglamaysän Ähli Ändicän ve Bâsmâçilär*; Erkin Vâhid'in *Äräl Öläyätür, Bu Vätändä Bir Vätän Qurmaqı İstâydir Köngil*; Xurşid Dâvrân'ın *Äilä, Qâdiriyıni Oqıb*; Tölän Nizâm'ın *Säyvrä Quşım*, Abdullâ Äripov'un *Älämängä, Özbek Păxtası*; Muhämmäd Sâlih'in *Dehqân Qolları. Äytgändäy. Şundäy Vätäning Bolä Turıb*; Dädäxân Häsän'in *Türkistän Müstämläkä Turân Hämän Mustämläkä, Fäyzellä Bâbâ, Bâsmâçilär*; Ämän Mätecän'in *Turgunlık Yılları*; Miräziz Äzäm'in "*Märhâbâ, keldingmi, cänim, märhâbâ, /Hurligim, erkin cähänim, märhâbâ*" diye başlayan veya yine şairlerden Tiläk Jörä, Äzim Süyün, Äbdusäid Köçimov, Törä Mirzä, Muhtärämä Uluğ, Mükärrämä Murâdqızı, Qutlibekä, Sä'dullâ Hâkim, Şarifä Salimovä ve Äbdüvâli Qutbiddin birlikte kaleme aldıkları *Mustäqillik Märsiyəsi* şiiri bu konularda akla gelen ilk örneklerdendir.

Bu bölümde ele alacağımız ilk edebî tür Özbekistan'ın tanınmış şairlerinden olan Muhämmäd Yusuf'un *Özbek* adlı şiiridir. Şiir, ilk anda Sovyet sistemi tarafından pamuğun Özbeklerin kaderi haline getirilmesi meselesini ele alır gibi görünmektedir. Bu konu hemen her Özbek şair ve edibi tarafından dile getirilmiştir. Mesela, Özbekistan'ın istiklale giden yolda öncülerinden olan yazar Mämädäli Mähmud, *Özligini Unutmä Xälqım* adlı makalesinde "Niye pamuk tarlalarında yalnızca Özbekler çalışıyor?" sorusunu sorar ve ilaveten Sovyet döneminde yaşanan bütün acılarla birlikte pamuk dolayısıyla yaşanan sıkıntıları da bir bir sıralar (Mähmud 1993: 66-67).

Özbekistan'ın millî marşını yazan Abdullâ Äripov ise 1981'de kaleme aldığı *Özbek Păxtası* (Özbek Pamuğu) adlı şiirinde bu durumu şöyle tasvir eder:

<i>Mäbädä ösimlikkä</i>	Ola ki bitkiler
<i>Zäbän bitsä, älbättä,</i>	Konuşmaya başlasa mutlaka
<i>Păxtä nävi eng ävväl</i>	Pamuk türü ilk önce
<i>Özbekçä gäpirärdi.</i>	Özbekçe konuşurdu.
/.../	/.../
<i>Boläsi üydä qâlgän</i>	Yavrusu evde kalan
<i>Müştipär kelinçäkdän</i>	Biçare taze gelinden,
<i>Xızrsifät çâlgäçä –</i>	Tâ Hızır gibi ihtiyar dedelere kadar
<i>Bärçäning mehnäti bu!</i>	Herkesin işi gücü bu (pamuk)!
(Äripov 2001: 6-7)	

Bu bölümde inceleyeceğimiz Muhämmäd Yusuf şiirinin özgün biçimi ve Türkiye Türkçesine tarafımızdan yapılan çevirisi aşağıda verilmektedir:

ÖZBEK

*Sen paxtā terārding yetti bükilib,
Päykālingdā eding ey ānājānim.
Özbekmisiz, deyə ğālāti külib,
Mendān sorāb qāldı bir tānnāz xānim.*

Sen pamuk topluyordun yedi kat bükülerek
Pamuk meydanındaydın, ey anacığım!
Özbek misiniz diye tuhaf biçimde gülerek
Bana soruverdi nazlı bir hanım.

*Tānnāzlār bilān ne işim bār,
Yārāb,
Āmmā tüşündim bu işārāsigā.
Qārşumdā turārdi u ermāktālāb,
Mālikā bāqqāndek fuqārāsigā...*

Nazlılarla ne işim var
Ya Rab!
Amma anlamadım bu işaretinden
Karşımda duruyordu o eğlence arayan
Prenses, bakıyormuşçasına tebaasına.

*Mānā, gazetalār çıqdı qoyındān,
Hāmmāsi öziçā qılādi tālqın.
Tillālār tāpilgān emiş üyingdān,
Āltungā kōmilib qālıbsān, xālqım.*

İşte, gazeteler çıktı koynundan
Her biri kendince bir şeyleri ediyordu telkin.
Altınlar bulunmuşmuş evinden
Baştan ayağa altına gömülmüşsün halkım.

*Sen negā Kırımgā bārmāysān yāzdā,
Yāki sen ātāngni öğāy oğlısān?!
Sōksā indāmāysān, qoyım - toqlısān,
Ursā yığlāmāysān, demāk - oğrısān!*

Sen neden Kırım'a gitmiyorsun yazda?
Yoksa sen babanın üvey oğlu musun?
Sövuñce ses çıkarmıyorsun, koyun musun? Kuzu
musun?
Dövuñce ağlamıyorsun demek ki hırsızısın!

*Sāhārdān şāmgāçā moltirāb, közing
Kōrmāy qālgıniçā çāpding dālāngni.
Oğrılık qılmāsāng, āyt āxır özing,
Qāndāy bāqāyāpsān şunçā bālāngni.*

Seherden akşama kadar perişan bakarsın, gözün
Tâ göremez oluncaya dek çapaladın tarlanı.
Hırsızlık yapmıyorsan söyle öyleyse hadi sen
Nasıl bakıyorsun bu kadar balanı?

*Xānım nigāhidān uqqānlārim bu,
Kōnglimdān keçgānin bilib turādi.
Yāsāmā yüzidā yāsāmā qāyğu,
Özbekmisān, deyə külib turādi.*

Hanımın bakışlarından anladıklarım buydu
Gönlümden geçeni biliyordu.
Yapmacık yüzünde yapmacı kaygu
Özbek misin diye gülüp duruyordu.

*Bir bāplāy dedimü tilimni tiydim,
Māyli, ādām qurıb şungā söz deymi.
Özbekni yer tānir,
Āsmān tāniydi.
Tānnāzlār qāyāqdān bilsin özbekni!
(Yusuf 1991: 23)*

Ağzının payını vereyim dedim ancak dilimi tuttum,
Boş versene, herkes bitti de bir şuna laf mı
diyeyim?
(Pamuk tarlalarından) Özbek'i yer tanır,
Gök tanır.
Nazlılar nereden bilsin Özbek'i!

Muhämmäd Yusuf şiirinde esas olarak iki konuyu işlemektedir. İlk olarak, pamuk tarlalarında nedense yalnızca Orta Asya'nın yerli halklarının çalışması, Rusların bu tarlalarda görülmemesi, başka bir ifadeyle pamuğun Özbeklerin kaderi olması; ikinci olarak da 80'li yıllarda merkezî basında "pamuk işi" veya "Özbek işi" adıyla tanınan Özbek aleyhtarı yapılan yayınlar ve bu yayınlardan dolayı birçok insanın tutuklanması meselesini işlemiştir.

Şair, Özbek'in kaderi olan tarlada pamuk toplarken çekilen meşakkati "Ey anacığım, sen tarlada yedi kat bükülerek pamuk topluyordun." diye daha ilk iki mısradan ifade etmektedir. Tarlada yalnızca Özbekler vardır. Hava cehennemî güneş de olsa yahut karlı yağmurlu da olsa Özbek tarladadır. Bu tarlada "nazlılar" yoktur!

Bu durumu şair, şiirin sonlarında “(Pamuk tarlalarından) Özbek’i yer tanır, / Gök tanır. / Nazlılar nereden bilsin Özbek’i!” tekrar vurgular.

Şair, tarlaya gelen bir nazlının sanki bilmez gibi, alay edercesine “Özbek misiniz?” diye sormasına şaşırır. Çünkü tarlada zaten Özbek’ten başkası yoktur. Pamuğun Özbek’in kaderi olduğunu “Seherden akşama kadar perişan bakarsın, gözün / Tâ göremez oluncaya dek çapaladın tarlanı.” mısralarında vurgular.

İşin trajikomik yanı, bütün bu emeğe karşılık bir de hakaret, töhmet ve alayla karşılandığı “Sen neden Kırım’a gitmiyorsun yazda? / Yoksa sen babanın üvey oğlu musun? / Sövine ses çıkarmıyorsun, koyun musun? Kuzu musun?” mısralarından anlaşılmaktadır. Sıradan bir emekçi Özbek, Kırım’a gidemez. Çünkü Kırım yarımadası Sovyet döneminde Komünist Partisi’nin ileri gelenlerinin aileleriyle birlikte yıllık tatillerini geçirdikleri bir beldedir.

Şair kendisiyle nasıl alay edildiğini ve “halkların eşit hukuklu olduğu” Sovyet rejiminde bir Özbek’in kendisini eşit yurttaş değil, padişah karşısındaki tebaa gibi gördüğünü “Özbek misiniz diye tuhaf biçimde gülerek / Bana soruverdi nazlı bir hanım. / Nazlılarla ne işim var / Ya Rab! / Amma anladım bu işaretinden / Karşımda duruyordu o eğlence arayan / Prenses bakıyormuşçasına tebaasına.” diyerek vurgular.

Sovyetlerin yıkılmasına yakın dönemde uydurulan ve hemen bütün Özbek yazarlarının eserlerinde nefsi müdafaa yaparak bu durumu yansıttığı gibi, Muhämmäd Yusuf da aslında bu şiirinde Özbek halkının bütün emeklerine, Sovyetlere sunduğu bütün yeraltı ve yerüstü zenginliklere rağmen hâlâ hırsızlıkla itham edilmesine dayanamaz. Şiirde bu durumu “İşte, gazeteler çıktı koyundan / Her biri kendince bir şeyleri ediyordu telkin. / Altınlar bulunmuşmuş evinden / Baştan ayağa altına gömülmüşsün halkım.” veya “Sövine ses çıkarmıyorsun, koyun musun? Kuzu musun? / Dövine ağlamıyorsun demek ki hırsızısın! / Hırsızlık yapmıyorsan söyle öyleyse hadi sen / Nasıl bakıyorsun bu kadar balanı?” mısralarında buluruz.

İşin yine trajikomik bir yanı da Özbek, kendi yurdundan çıkan pamuğun, kendi ürettiği öz malı olan pamuğun parasını çalmakla itham edilmektedir. Üstelik de uydurma deliller ve işkence sonucu elde edilen tutanaklarla. Ama işin tuhaf yanı bu kadar “parayı çalıp” Özbek, şairin “Sen neden Kırım’a gitmiyorsun yazda? / Yoksa sen babanın üvey oğlu musun?” dediği gibi bunun bir faydasını da görmemektedir!

Şair, en sonunda kendisini müdafaa etmekten vazgeçer: “Ağzının payını vereyim dedim ancak dilimi tuttum, / Boş versene, herkes bitti de bir şuna laf mı diyeyim?!” Şair, niye konuşsun ki? Kim dinleyecek ki? İşkenceyi bizzat devlet yapmaktadır. Yalancı şahitler veya işkence altında alınan ifadeler, uydurulan belgeler hepsi bizzat Sovyet Devletinin bir planıdır. Bu durumda “Davalın kadı ise derdini Allah’a söyle!” Özbek atasözünün dediği gibi şair ne diye boşa nefes tüketsin ki? Yine bir başka Özbek atasözünde “Anlamayana söylenen söze yazık!” der. Şairin karşısındaki “nazlı” anlamak niyetinde veya vicdanına sahip değildir.

2. Ötkir Hâşimov’un *Tüşdü Keçgän Umrlär* (Düşte Geçen Ömürler) Romanı

Günümüz Özbek roman ve hikâyeciliğinin önde gelen isimlerinden olan Ötkir Hâşimov, bu eserinde özellikle Sovyetler Birliğinin son elli yılı içindeki Özbek

hayatından kesitler sunmaktadır. Bundan dolayı haliyle Sovyet döneminde yaşananları da işlemektedir.

Yazarın 1994'te yayımlanan *Tüşdä Keçgän Umrlär* (Düşte Geçen Ömürler) kitabı aslında iki bölümden oluşmaktadır: İlk bölüm *Tüşdä Keçgän Umrlär* adıyla yazarın 1991-1992 yılları arasında kaleme aldığı ve kitabın 5-242. sayfalarda yer alan romandır. İkinci bölüm ise *Hikâyälär* başlığını taşımaktadır. Burada yazarın toplam 8 hikâyesi bulunmaktadır.

Tüşdä Keçgän Umrlär (Düşte Geçen Ömürler) romanında karakterler *Ğäniyev Sâät Ğäniyeviç*, *Qurbânây Xälä* ve *Rustäm Şâmätov* ile bu kişilerin başta eşleri, çocukları olmak üzere aile ve arkadaş çevrelerinden oluşmaktadır.

İlki *Ğäniyev Sâät Ğäniyeviç*, emekli bir sorgu komiseridir. Hasta ruhlu zalim bir kişi olan Sâät Ğäniyev, sistemin yerli işbirlikçisidir. Çevresindeki herkeste korku uyandıran, herkesi kolayca *rejim düşmanı* olarak damgalayabilen biridir. Sistem, kendisinden olanları daima korumakta, kollamaktadır; görmezden gelmektedir.

Qurbânây Xälä, dedesinin rejim karşıtı olması sebebiyle başta sorgu komiseri *Ğäniyev Sâät Ğäniyeviç* olmak üzere sistemin zulmüne uğrayan yaşlı bir kadındır. Çocukluktan başlayarak bütün ömrü boyunca dedesine ve babasına yönelik haksız ithamların muhatabı olmuştur.

Rustäm Şâmätov ise romandaki genç kahramandır. *Rustäm*, Afganistan'a gitmiş, burada ağır şartlarda savaşarak yaralanmış olarak ülkesine döner. Ancak bu defa da kendisi Sovyetler Birliği için savaşırken babasının *Päxtä İşi* (Pamuk Olayı) veya *Özbek İşi* diye bilinen bir plan dâhilinde merkezî hükümetin Özbekistan'da çıktığı insan avında tutuklandığını öğrenir. Üstelik babası, tamamen sahte deliller ve işkence ile yengesine üç kişi tarafından tecavüz edilmesi tehdidi üzerine kabullendiği suçla hapsedilmiştir.

Ötkir Xâşimov'un bu romanı denebilir ki baştan sona bir Sovyet eleştirisidir. Sistem her yönüyle eleştirilmektedir. Romanda Özbek hayatının türlü cepheleri dışında sisteme yönelik olarak ele alınan konular genel olarak şöyle sıralanabilir:

Rejim düşmanı kabul edilen sıradan veya aydın insanlara haklarındaki iddiaları kabul ettirmek için türlü işkenceler yapılmakta; yakınlarına tecavüz, malına mülküne el koyma dâhil her türlü zulme başvurulmaktadır (Xâşimov 1994: 162-166).

Romandaki çarpıcı konulardan birisi de sorgu memurlarının suçlarını veya taleplerini reddeden *rejim düşmanlarının* suçlarını ikrar etmemeleri halinde, onları, yakınlarına tecavüzle tehdit etmeleridir. Hatta romanda tecavüz bir sahnede gerçekleşir:

Emekli sorgu memuru *Sâät Ğäniyev*, *rejim düşmanı Tölägän*'in karısı *Fâtümä*'nın kendi cinsel isteğine boyun eğmesini ister; *Fâtümä*'nın bunu kabul etmemesi üzerine onu, ergen kızı *Qurbânây*'a tecavüz etmekle tehdit eder. Zavallı *Fâtümä* kızını korumak için sorgu memurunun bu isteğine boyun eğer; ancak ardından bu durumu gururuna yediremeyerek intihar eder (Xâşimov 1994: 123-125).

İkinci olarak tecavüz tehdidi *Rustäm*'in ağabeyi *İlhâm*'ın kendisi gibi tutuklanan babası *Şâmänsur*'un aleyhinde ifade vermesi için kullanılır. Birçok işkenceye dayanan *İlhâm*, bu defa eğer babası aleyhine ifade vermezse gözleri önünde hanımına tecavüz edilmekle tehdit edilir. *İlhâm*, çaresiz kabul eder. Ardından *Rustäm*'in babası da *suçlarını (?) ikrar eder*. Çünkü o da, gözleri

önünde gelinin üç kişi tarafından tecavüz edileceğiyle tehdit edilir (Xâşimov 1994: 162-166)

Romandaki bir başka konu da İkinci Dünya Savaşı esnasında Sovyet ülkesini korumak için askere giden Özbek ve Kazak gençlerine yapılan zulümler ve haksız ithamlarla onların öldürülmeleridir. Özbeklerin eline tahta silah verilerek Almanların önüne sürülmesi romandaki ilgi çekici sahnelerdendir (Xâşimov 194: 58). Bir noktada; İkinci Dünya Savaşı gazisi Kırmılı Tatar Türkü ünlü yazar Cengiz Dağcı'nın romanlarında işlediği konu, bu defa Özbek aynasından yansıtılmaktadır.

Rejim düşmanı kabul edilen insanların değil kendileri, hatta torunları bile bu ithamla ömür boyu karşı karşıyadırlar. İnsanlar atalarından dolayı eza görmektedirler: Romanda yer yer *Qurbânây*'a rejim düşmanlarını ifade için kullanılan *unsur* veya *unsurvâççä* “unsur çocuğu” diye hakaret edilir (Xâşimov 1994: 121).

Halkların eşit olduğu iddiasındaki sistemde, en ufak davranış biçimleri bile “milliyetçilik” damgasıyla karşılanmaktadır. Taşkent'te sokak düğünü yapan halkın üzerine düğünü kesmeleri için iriyarı bir Rus kovayla su döker. Su, *Rustäm*'in karısı *Şahnâzä*'nin üstüne gelir. *Rustäm* suyu döken adama saldırması üzerine emekli sorgu komiserinden “Milliyetçilik yapma!” uyarısı gelir. Ancak idareciler Rus'a karşı herhangi bir tepki göstermez. (Xâşimov 1994: 23).

Toplumun her kesitinde casuslar yerleştirilerek “sistem düşmanlarını” avlama siyaseti söz konusudur. Öyle ki bütün bir toplum sindirilmektedir. Bu konuda 30'lu yıllarda, Özbekler arasında bugün bile çok yaygın olan *gâp-gâştäk*lerdeki (her yaş grubunun kendi akranlarıyla belli zaman aralığında yaptıkları yemekli toplantı; gün) insanların konuşmalarından dolayı yakalanarak değişik cezalara çarptırıldıkları hatırlatılmaktadır (Xâşimov 1994: 132). Keza emekli sorgu komiseri *Sâät Ğäniyev*, bizzat oğlu *Mavzer*'den evine misafirliğe gelen arkadaşlarından sisteme yönelik eleştiri varsa bizzat kendisine ispiyonlamasını ister (Xâşimov 1994: 133)

Tutuklanan, hapsedilen, sürülen, öldürülen, akıl hastanesine kapatılan gazeteciler, akademisyenler başta olmak üzere halkın her tabakasından insanlar vardır. Romanda *Rustäm*'in babası haksız yere işkence ve tehdit sonucu alınan ifadesiyle hem hapse mahkûm edilmiş hem de para cezasına çarptırılmıştır. Para cezasını karşılayabilmek için aile, evde ne var ne yok satmıştır. Bu durumu öğrenen *Rustäm*, devletçe kendisine verilen Lenin madalyasını savcı *Ambartsumyan*'ın önüne atar. Bunun üzerine kendisine bir daha böyle bir davranışta bulunduğu takdirde akıl hastanesine tıklılacağı tehdidi savrulur (Xâşimov 1994: 187). Keza emekli sorgu komiserinin oğlu *Mavzer*'in üniversitedeki hocası akademisyen *Hämido*v, *tarihi sahteleştirme* iddiasıyla Kuril adalarında yirmi beş yıl sürgün hayatı yaşamıştır (Xâşimov 1994: 135).

Afganistan'a giden Özbek gençlerinin yaşadıkları travma da romandaki bir başka önemli konudur. Bilhassa, Afganistan'ı işgale gitmek zorunda kalan *Rustäm*'in bu ülkede yaşadıkları bütün savaş hatıraları gibi olağanüstüdür. Ancak yanındaki arkadaşı *Häyridin*'i öldüreceğini düşündüğü bir Afgan'ı boğmaya çalışan *Rustäm*'in bu kişinin de kendisi gibi bir Özbek olduğunu fark etmesi, romanın çarpıcı sahnelerindedir. Öldürmeye çalıştığı kimse Afganistan Özbek'idir (Xâşimov 1994: 96). Yani *Rüstam*, bir noktada Sovyet menfaati için kendi soydaşını ve dindaşını öldürmektedir.

Dindarlara baskı ve aşağılama, romanın bir başka konusudur. İnsanlar namaz kıldıklarını bile saklamaktadırlar. *Qurbânây* kendisine “Hâlâ namaz kılıyor musun?” diye soran emekli sorgu komiseri *Sâât Ğâniyev*’e tedbiren “Ben namaz kılmam!” cevabını verir (Xâşimov 1994: 127). Roman kahramanı *Qurbânây*’ın babası matematik öğretmeni *Töläğän* de yine *Sâât Ğâniyev* tarafından Kurban Bayramı’nda doğan çocuğuna *Qurbânây* ismini koyduğu ve evde Kur’an okuduğu için “hainlik” ile itham edilir (Xâşimov 1994: 65).

İstiklale geçiş dönemine ait sistem eleştirisi yapan bütün eserlerde olduğu gibi bu eserde de yine yukarıdaki Muhämmäd Yusuf’un şiirinde de işlenen *Päxtä İşi* (= Pamuk İşi, Pamuk Olayı) veya *Özbek İşi* denen iftira ve ithamların haksızlığı ve sistemin bu konuda ne ölçüde acımasızca işlediği gösterilir. Bu hususta Ötkir Xâşimov son derece hassastır. Yazarın ayrıca 1990’da kaleme aldığı bizzat “Özbek İşi” adlı hikâyesi bulunmaktadır.

Xâşimov, bu romanında da *Päxtä İşi* (= Pamuk İşi, Pamuk Olayı) veya *Özbek İşi* meselesini uzun uzadıya gerçek belgeleriyle ortaya koymaktadır. Bu durumda roman bir noktadan sonra bir belgesel manzarası arz etmektedir. Benzer durumu biz, Tâğây Murâd’ın *Ätämädän Qälgän Dälälär* (=Babamdan Kalan Tarlalar) romanında da görmekteyiz. Xâşimov romanında bu ithamlar sonucu Özbek halkının ne şekilde karalandığı ve yaklaşık 20 bin kişinin nasıl işkence ve azaplara duçar olduğunu gözler önüne sermekte ve sormaktadır: *Neden “Özbek işi”?* *Neden “Ermeni işi” değil?* *Neden “Rus işi” değil?* *Özbek sizlere karşı ne hata işledi?* (Xâşimov 1994: 186-187). İşin acı tarafı bu tutuklanan insanların birçoğu Sovyetlere pamuk yetiştireceğim diye gecesini gündüzüne katarak çalışan ve bunun karşılığında da devlet tarafından bizzat *Lenin Madalyası* ile taltif edilen kimselerdir (Xâşimov 1994: 163).

Aşağıda hatırat türünde örnek olarak ele alınan Älixân Törä Sağunî’nin Türkistân Qâyğusu adlı eserinde, sisteme yönelik eleştirilerden birisi de Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin bir aldatmacadan, kâğıt üzerindeki bir addan ibaret olmasıdır. Bu durum, Xâşimov’un romanındaki en çarpıcı gerçeklerden birisi olarak Moskova’dan *Päxtä İşi* (= Pamuk İşi, Pamuk Olayı) veya *Özbek İşi*’ni sorgulamaya gelen savcı *Ambartsumyan*’ın *Rustäm*’in sorusuna verdiği cevapla ortaya konmaktadır.

Rustäm, savcıya sorar:

- Söylesenize yoldaş savcı! Cumhuriyet Yüksek Meclisi’nin vekilini, seçmenler henüz çağrılmadan, öylece bir gecede nezarethaneye götürmek mümkün mü?

Savcı cevap verir:

- Mümkün! Milletvekilinden başkanlara kadar listeye eklemek, rüşveti meslek edinen bu Cumhuriyette her şeyi yapmak mümkündür (Xâşimov 1994: 185).

3. Şükür Xâlmirzäyev'in *Xârüz, Cânginäm*¹ (Harez, Cancağızım) Adlı Hikâyesi

Hikâye türünde sistem eleştirisi için Şükür Xâlmirzäyev'in *Xârüz, Cânginäm* (Harez Cancağızım) hikâyesini örnek gösterebiliriz. Bu hikâyede, ilk bakışta sanki büyük şehre alışan bir gencin baba ocağını beğenmemesi, büyük şehirde yaşama isteği ve bundan dolayı baba oğul arasında ortaya çıkan çatışmanın ele alındığı düşüncesi uyanmaktadır. Bu çatışma esnasında gencin ata yurdu Harez'in - Özbeklerin kaderine dönüştürülen pamuk mono-kültüründen kaynaklanan - felaketine şahit olmakta ve bu durum değişik vesilelerle dile getirilmektedir. Belirtelim ki hikâyede Sovyet sistemi adı anılarak doğrudan eleştirilmez. Ancak *bir köydeki dere üstüne yapılacak köprü için bile merkezden izin istenen* bir sistemde bu hikâyedeki felaketlerden sistemi sorumlu tutmamak söz konusu olamaz. Yazar sistemden - bilhassa da pamuk mono-kültürü uygulamasından - kaynaklanan faciaları hikâyesinde şu şekilde işlemektedir:

Pamuk üretiminde kullanılan ilaçlardan dolayı topraklar kirlenmiştir; öyle ki bu durumu yazar toprağa bir "narkoman"a benzeterek vurgulamaktadır (Xâlmirzäyev 1988: 1).

Akarsuların pamuk tarlalarına yönlendirilmesinden dolayı Aral Gölü kurumuştur. Bunun akıbetinde de göl tabanındaki tuzlu zeminden yayılan havadan dolayı civardaki insanlarda birtakım hastalıklar görülmektedir (Xâlmirzäyev 1988: 1). Yazar, "Ara sokaklardaki esintinin bile zehirli olduğuna hiç şüphem yoktu. Tuz ise en ama en sert çelikleri bile çürütür. İnsan dediğim mahlûk çeliğin yanında nedir ki?" diyerek felaketin boyutlarını sergilemektedir. Hikâye kahramanı delikanlı bu durumun babasının yüzündeki halsizlik ve solgunluğun sebebi olduğunu belirterek eklemektedir: *Sizin Sizin için üzüliyorum, baba! Bir yüzünüze baksanıza! Bir aynaya bakın! Bunun da sebebi tuz diyorum... Tövbe ya Rabbi! Kırların tarlaların havası da iyiden iyi bozulmuş!* (Xâlmirzäyev 1988: 2). Yine hikâyenin başka bir yerinde bu faciayı "tuz yağmuru" diye adlandırmaktadır (Xâlmirzäyev 1988: 4).

Harez başta olmak üzere pek çok yerde pamuk tarlalarının iptidai tarzda sulanmasından dolayı bu defa yeraltı suları fazlalaşmış, sonuçta insanlar toprağı kazamaz olmuşlardır. Öyle ki Harez'de cenazeleri gömmek için kazılan kabirlerden su çıkmakta, dolayısıyla insanlar çaresizlikten cenazelerini toprağın üzerine yatırıp üzerini taşlarla kapatmak zorunda kalmaktadırlar (Xâlmirzäyev 1988: 4).

Keza yer altı sularındaki artıştan dolayı, bölgede gerek tarihî gerek günümüz yapılarında kullanılan toprak nemlenmektedir. Bu da bu binaları çökme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Yazar, bu durumu "Harez'e tuz yağmaya başladı. Her metrekareye şu kadar kilo! Duvarlar nem almış gibi şişip ufanarak dökülmeye başladı. Medreseler, kaleler de aynı vaziyette. Havanın bile tadı kaçtı. Bunların baş sebebi, elbette, Aral!" (Xâlmirzäyev 1988: 1) veya "Lakin ben binanın kenarlarının ufanarak dökülmeye başladığını gördüm. Duvarlara yumruk attığımda dökülüyordu." (Xâlmirzäyev 1988: 2) diyerek tasvir etmektedir.

¹ Bu hikâye genel ağdaki www.ziyauz.com adresinden alınmıştır. Bu sayfadan hikâye basılmak istendiğinde pdf dosyalı halinde indirilmektedir. Buradaki sayfa numaraları da bu pdf'deki numaralardır.

Yazarın belirttiğine göre bu durum Özbekistan'da yalnızca Harezm değil Buhara, Karakalpakistan gibi komşu Türkmenistan'ın birçok bölgesinde görülmektedir (Xâlmirzayev 1988: 1).

4. Älixân Törä Sağunî'nin *Türkistân Qayğusı* Adlı Hatıratı

Sovyet dönemine ait hatıratlardan ilk akla gelenleri Şükrüllâ'nın *Käfänsiz Kömilgänlär* (Kefensiz Gömülenler) ile Älixân Törä Sağunî'nin *Türkistân Qayğusı* adlı eserlerdir. Her iki eser de Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve yayımlanmış; üzerlerine inceleme yazıları kaleme alınmıştır. Bunlardan Şükrüllâ eserinde, esas itibariyle Sovyet döneminde insanların nasıl sudan bahaneler, gayri ciddi deliller, gayri insani muamelelerle tutuklanıp sürgün edildikleri; aynı şekilde sürgün hayatının da basit bir sürgün olmayıp aslında sürekli bir işkence hâli olduğunu anlatmaktadır.

Älixân Törä Sağunî ise eserinde hem başından geçenleri hem de Orta Asya Türklerinin yazarın kendi ifadesiyle Doğusuyla Batısıyla Türkistan Türklerinin yaşadıkları bütün ıstırapları; üzerlerine oynanan siyasi ve kültürel oyunları, tuzakları anlatmaktadır. Kendisinin hem aydın bir din hem de bilge bir devlet adamı olmasından dolayı tespitleri olağanüstüdür.

Bu eserin en dikkat çekici yönü, henüz Sovyetler sapasağlam ayakta iken kaleme alınmaya başlanmış olmasıdır. Eser Älixân Törä Sağunî'nin 1947'den vefat ettiği 1976 yılına kadar aralıklarla, bir kısmını bizzat kendisinin yazdığı elyazması hatıralarından oluşmaktadır. Elbette eserin gün yüzü görmesi ancak Sovyetlerin yıkılmasıyla mümkün olabilmiştir.

Yazarın böyle bir eseri Sovyet döneminde yazmaya başlaması, kendisinin ne ölçüde cesur olduğunu gösterdiği kadar, Sovyetlerin gerek kurulma gerekse sistemin oturması döneminde yaşanan - daha doğrusu halklara yaşatılan - olayların yakın süre zarfında kaleme alındığı için yaşananların doğru hatırlanması ve aksettirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Sağunî'nin *Türkistân Qayğusı* adlı eser üzerinde, Türkiye'de Yüksek Lisans tezi olarak elyazması nüshadan transkripsiyonlu metin çalışması yapılmış (Bozkurt 2009); ayrıca eser Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve nihayetinde değişik dergilerde eseri ve yazarı tanıtan makaleler yazılmıştır. Sağunî hakkında bu makale sahibinin de Eskişehir'de gerçekleştirilen *Bilgeler Zirvesi*'nde sunduğu bir tebliği bulunmaktadır (Tolkun 2014).

Sağunî, eserinde hem Sovyet hem de Çin komünist sistemlerini eleştirmektedir. Kendisi, Sovyet hâkimiyetindeki -kendi tabiriyle- Batı Türkistan'da din adamlığı, Çin hâkimiyetindeki Doğu Türkistan'da ise devlet adamlığı yapmıştır. Doğu Türkistan'daki son millî devletin başkanı iken Rusların oyunuyla kaçırılmış ve ölene kadar Taşkent'te mecburi ikamete tabi tutulmuştur.

Sağunî, sırf din adamı ve Türk olmasından dolayı yalnızca her iki komünist ülkeyi değil, aynı zamanda kendi halkını da cehaletinden ve birlik olamamasından ötürü kıyasıya eleştirmektedir. Bir din adamıdır; ancak dinin yanlış yorumlanması sonucu halkının Orta Çağ karanlığında yaşamasını acı bir gerçek olarak dile getirmektedir.

Burada Sâğunî'nin Sovyetlere eleştirisinin birkaç örneğini vermekle yetineceğiz. Bu metinler bizzat elyazması nüshadan hazırlanan Yüksek Lisans tezinden alınmış olup, Türkiye Türkçesi çevirileri tarafımızdan yapılmıştır.

Sovyetlerin dindarlara karşı haklı haksız ayrımı yapılmaksızın baskısı, ülke hapishanelerindeki feci durumla birlikte anlatılmaktadır:

Bu şekilde kurşuna dizilen, boğazlanan masum kişilerin haddi hesabı yoktu. Bunlardan geriye kalan hiçbir hakkı olmayan ve kaçıp bir yerlerde gizlenerek yaşayan ele geçmemiş kişiler hakkında türlü türlü cezalar belirdiler. Kimilerinin bütün mal varlığına el konarak kendileri uzak ülkelere sürgün edildi. Birçoğu ise uzun müddetli hapse alınarak ağır işlerde çalıştırıldı. /.../ Dayak dehşetinden imanlı imansız, vicdanlı vicdansız kişiler bu cellatların huzurunda saf tutmaya mecburdular. Çünkü buyrukları hakkıyla yerine getirmedikleri takdirde onlar için belirlenen en ağır cezalar derhal uygulamaya konacağı şüphesizdi. Kendilerine karşı çıkan kişileri ses çıkmayan yer altı odalarına sokarak dayak korkusu ve işkenceler altında mazlumları öldürmek gibi vahşilikler sıradan işlerdendi. Bu cellatların eline düşen bahtsız mazlumlar, işkencenin şiddetinden gizli düşünceleri, saklı malları bir yana ömürlerinde hiç duymadıkları insanın hayaline bile gelmeyen siyasi töhmetleri ikrar etmeye mecbur olduklarından birçoğu kurşuna dizildi. Kısacası insan ayağı yeryüzüne değeli beri insanlık tarihinin hiçbir döneminde böylesine büyük bir bela geldiği malum değildir (Bozkurt 2009:3-4).

Sovyetlerin Türkistan Türklüğünü sindirme meselesinde eli kanlı Ermeni terör örgütlerinden ne şekilde yararlandığı da eserde dile getirilmektedir:

Sovyetlerin Hokant'ta Taşnak Ermenileri aracılığıyla gerçekleştirdiği katliamı Sâğunî, "Bunların başkomutanları ise Türk kanına susamış kan içici Taşnak fırkaları olduğundan Hokant şehrinde gerçekleştirdikleri vahşilikler orta asır yurtcuları olan Cengiz'in vahşetini unutturmuştu." diye tasvir etmektedir (Bozkurt 2009: 25).

Sovyetler Birliği içerisinde eşit hakka sahip cumhuriyet olduğu iddia edilen Özbekistan'ın aslında kukla bir yapıdan ibaret olduğu tespiti ve eleştirisi kendisinden sonra günümüz Özbek aydınlarınca da dile getirilmektedir. Bu durum yukarıda Xâşimov'un romanı incelenirken de gösterilmişti (Xâşimov 1994: 185).

/.../ bu medeniyet çağının tatlı yemişlerinden faydalanarak bütün insanlar haklarını tam olarak elde ettiler. Ve bu sayede bilim, medeniyet, sanat ve sanayi yeryüzüne dağılarak Afrika çöllerine girmeye başladı. Bizlerden başka her yerdeki büyük küçük milletlerin vatanları istilacılar tarafından kurtularak kendi hür ve millî devletlerini kurdular. Biz ise gerçekte Bolşevik devleti kurulduğu günden başlayarak yalnızca millî, dinî ve vatanî haklarımızdan değil hatta ki insanî haklarımızdan bile tamamen ayrılarak sonunda bağımsız hayvanlar gibi çalışmaya mecbur olduk. Bir milletin bütün hakları kendi eline teslim edilmeyince Özbekistan adı kâğıt üstünde yazılmasıyla birlikte veya başkalarını yükünü taşıyan arabasını çeken eşek veya atlar gibi bir dolu Özbek adındaki vicdansız kuru heykelleri kendi amaçlarını yerine getirmek için masa başına oturtmakla o millet nasıl hürriyete kavuştu denebilir. (Bozkurt 2009: 30)

Sovyetler Birliği'nin Ukrayna veya Kazakistan gibi diğer bölgelerinde meydana getirilen suni açlık siyaseti kendi ülkesinde de uygulamaya konmuştur. Sâğunî bunu şöyle anlatır:

Çünkü insan neslinin yeryüzüne dağılılı beri hiçbir devirde görmediği bozuk iğrenç rejimi Komünistler kimseye kabul ettiremeyince insanın hayatı

yiyecek içeceğine dadanarak kimsenin evinde fazladan bir tahıl tanesine kadar bırakmadan topladılar. Bu yolla halkı açlıktan öldürmek tehdidiyle kendilerine itaat etmeye zorladılar. (Bozkurt 2009: 45)

Çarlıktan Komünizme geçişte Lenin'in Doğu halklarına mesajının aslında kâğıt üzerinde kaldığı gerçeği ifade edilmektedir.

/.../ benim bu dini vaazların halkın gönlüne tesir etmekte olduğu görülünce demir yumruklu siyasi idareler beni iflah olmaz düşman olarak varsaydılar. İşte o günden itibaren söylediğim sözlerim gün geçtikçe araştırılmaya başlandı. Sonunda tahminen 1921 veya 1922 yıllarında üç harfli kısaltması olan GPU (Sovyet Gizli Polisi) katilleri tarafından tutuklandım ve şimdiki Kırgızistan'ın merkezi Bişkek şehrinin yer altındaki hapisanesinde yattım. Böylesine dehşetli olayı ilk defa gördüğüm, böylesine vahşet mekânına ilk defa girdiğim için burada çok yatmasam da bu zulüm darbesinden gönlümün iç ve dış hissiyatı iyice darbe almıştı. Yukarıda Lenin tarafından söylenip kâğıt üzerinde yazılan sözlerin tamamının yalan, kandırma tuzağı olduğunu sonradan anladık (Bozkurt 2009: 32)

Lenin'in insanları aldatması konusu pek çok yazarca işlenmiştir. Burada bu konuda bir örnek daha sunmak istiyoruz. Aşağıdaki parça Âmân Mâtçân'a aittir:

*Zâmân bir Leningâ qâytsâydi, deymân,
«Hämmängiz erkin!» deb âytsâydi, deymân,
Planli zulmni ötsâydi, deymân,
Yänä Plan elni qynäşgä tüşdi!*
(Mâtçân 1991: 21)

Zaman Lenin'e bir dönseydi, diyorum,
“Hepiniz hürsünüz!” diye söyleseydi,
diyorum.
Planlı zulmü yapsaydı, diyorum,
Yine Plan halkı zorlamaya başladı!

Tekrar hatırlata dönecek olursak, Sağunî Orta Asya'nın Ruslaştırılması meselesini de gündeme getirmektedir:

Şimdi ise önceleri Oğuz Türklerinin yaşadıkları topraklar, baş tarafı Isık-Göl, aşağıda Otrar bölgesinden geçerek Sir Derya kıyılarına kadar olan yerleri yerli halka nazaran daha ziyade Ruslar sahiplenmişlerdir (Bozkurt 2009: 40).

Sonuç

Köklü bir edebî geleneğe sahip olan Özbek yazarları uzun yıllar boyunca ya bizzat kendileri veya akrabaları, sevdikleri, dostları olan diğer yazarların uğradığı türlü türlü baskı ve zulümlere katlanmak zorunda kalmışlardır. Ülkelerinin ve mensubu oldukları kültürün sömürgeciler tarafından acımasızca yağmalanmasını, felakete sürüklenmesini çaresizce ve sessizce seyretmek zorunda kalmışlardır. Bir yazar olarak yaşadıklarını hakkıyla ifade edememişlerdir.

Bugün Özbekistan istiklaline kavuşalı yaklaşık çeyrek asır olmasına rağmen Sovyet döneminin yol açtığı Aral Gölü'nün kuruması sonucunda ortaya çıkan çevre felaketi, diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinde kalan Özbek azınlıkların yaşadıkları sıkıntılar, müstakil Özbekistan'da pamuk üretimi sürecinde öğrencilerin çalıştırılması gibi hâlâ Sovyet dönemi alışkanlıkların devamı vb. sorunlar güncelliğini korumaktadır.

Dolayısıyla ister günümüzü isterse son 50 veya 100 yılı konu alan eserler ortaya koyan Özbek yazarları her durumda Sovyet sisteminin açtığı yaralara değinmek zorunda kalmaktadırlar.

Kaynakça

- ÂRİPOV, Abdullâ, (2001), *Tänlängän Äsârlär 2*, Tâşkent: Ğäfur Ğulâm.
- BOZKURT, Elife, (2009), *Alihantöre Saguni Türkistan Kaygusu* (Giriş-Metin-Notlar-Dizinler), Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Fatih Üniversitesi.
- HAYİT, Baymirza, (1978), *Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin Ayak İzleri*, İstanbul: Sabah Gazetesi.
- MÄHMUD, Mämädäli, (1993), “Özligini Unutmä Elim”, *Fitnä Sün’üti 2. Kitâb*, Tâşkent: Fân. s. 63-69.
- MÄTCÂN, Âmân, (1991), *Ädämning Sâyäsi Quyâşgü Tüşdi*, Tâşkent: Yâzuvcı.
- MURÂD, Tâğäy, (1994), *Ätämädän Qâlgün Dülälär*, Tâşkent: Şärq.
- NURULLÄYEVA, Gülçehrä, (1986), *Nurli Nuqtälär*. Tâşkent: Ğäfur Ğulâm.
- TOLKUN, Selahittin, (2014), “Sovyet Döneminde Yaşamış Bir Türkistan Bilgesi: Alihan Töre Saguni”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler, Cilt I*, Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), s. 341-353 .
- TURDİYEV, Şeräli, (1991), *Ulär Germaniyadä Oqıgän Edilär*, Tâşkent: Fân.
- XÄLMİRZÄYEV, Şükür, (1988), “Xârâzm, Jânginâm”
http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3074&Itemid=210 Mart 2015. s. 1-4.
- XÄŞİMOV, Ötkir, (1994), *Tüşdä Keçgän Umlär*, Tâşkent: Şärq.
- YUSUF, Muhämmäd, (1991), *Könglimdä Bir Yâr*, Tâşkent: Yâzuvcı.